

MATEUSZ KOSMOL*

ROZWAŻANIA NAD WYZYSKIEM (ART. 388 K.C.) Z PERSPEKTYWY PRAWA I ORZECZNICTWA AUSTRIACKIEGO

1. WSTĘP

Normatywna regulacja wyzysku (art. 388 kodeksu cywilnego¹) od lat uchodziła za regulację daleką od ideału. Z uwagi na konstrukcję art. 388 k.c. oraz ogólną zasadę ciężaru dowodu (art. 6 k.c.) podmioty faktycznie pokrzywdzone w praktyce bardzo często miały bowiem istotne problemy ze skorzystaniem z możliwości przewidywanych przez ten przepis². Jak słusznie zauważono w literaturze, w doktrynie zdecydowanie przeważała natomiast postawa badawcza koncentrująca się jedynie na przedstawianiu, jak problematykę wyzysku uregulowano, a nie jak uregulować ją się powinno³.

Nie można także uznać, że wadliwe rozwiązanie przyjęte w kodeksie cywilnym można było „obejść” lub też „uzupełnić”, korzystając z regulacji prawnokarnej (art. 286 § 1 kodeksu karnego⁴ — oszustwo). Z praktycznego punktu widzenia zastosowanie tej normy prawnej także jest często utrudnione. Sprawcy trzeba bowiem

* Autor jest adiunktem w Katedrze Prawa Cywilnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego.

¹ T.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1061; dalej: k.c.

² R. Trzaskowski stwierdza wręcz, że art. 388 k.c. jest niczym innym jak „pomnikiem nieefektywnej sankcji” — R. Trzaskowski: *Skutki sprzeczności umów obligacyjnych z prawem. W poszukiwaniu sankcji skutecznych i proporcjonalnych*, Warszawa 2013, s. 651.

³ J. Andrzejewski: *Laesio enormis i wyzysk. Tradycja prawna a przeciwdziałanie nieekwiwalentności świadczeń w prawie prywatnym Austrii, Niemiec i Polski*, s. 198, rozprawa doktorska dostępna na stronie: https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/13070/1/LAESIO%20ENORMIS%20I%20WYZYSK.J.A.DOKTORAT_2015-PDF.pdf (dostęp: 1 lutego 2024 r.).

⁴ T.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 17 ze zm.

udowodnić spełnienie wszystkich przesłanek przewidzianych przez powyższy przepis, co nie zawsze będzie wykonalne.

W niniejszym artykule przyjrzę się cywilnoprawnej regulacji wyzysku przyjętej przez polskiego ustawodawcę i postaram się odpowiedzieć na pytanie, czy nowelizację art. 388 k.c. z dnia 2 grudnia 2021 r.⁵ należy ocenić pozytywnie. Rozważania będą podjęte na gruncie prawnoporównawczym — z perspektywy prawa i orzecznictwa austriackiego. Odniesienie się do dorobku tego właśnie państwa jest uzasadnione z uwagi na bardzo nietypowe rozwiązanie legislacyjne w nim przyjęte: w Austrii występuje bowiem podwójna ochrona przed szeroko pojętym wyzyskiwaniem jednych podmiotów przez drugie (§ 934 oraz 935 austriackiego kodeksu cywilnego⁶) — wynagrodzenie za pokrzywdzenie ponad połowę (*Schadloshaltungswegen Verkürzung über die Hälfte*), nazywane także krócej: *laesio enormis*, oraz § 879 ust. 2 pkt 4 ABGB — wyzysk (*Wucher*)⁷. O *laesio enormis* traktuje inny tekst⁸, natomiast w ramach niniejszego artykułu dojdzie do porównania instytucji wyzysku oraz sformułowania odpowiednich wniosków dotyczących polskiej regulacji.

2. WYZYSK W SYSTEMIE PRAWA AUSTRIACKIEGO

2.1. WPROWADZENIE

Zgodnie z normą ogólną wyrażoną w § 879 ust. 1 ABGB umowa, która jest niezgodna z zakazem ustawowym (*gesetzliches Verbot*) lub zasadami współżycia społecznego (dobrymi obyczajami; *gute Sitten*), jest nieważna. W szczególności nieważna jest umowa, „gdy jedna strona, wyzyskując lekkomyślność, przymusowe położenie, niedołęstwo rozumu [nieprawidłowe pojmowanie rzeczywistości/słabość psychiczną; *Verstandesschwäche*], niedoświadczenie lub wzruszenie umysłowe [pobudzenie/wzburzenie psychiczne; *Gemütsaufregung*] drugiej strony, w zamian za swoje świadczenie, przyjmuje lub zastrzega dla siebie lub osoby trzeciej świadczenie, którego wartość majątkowa rażąco różni się od wartości świadczenia przez siebie oferowanego” (§ 879 ust. 2 pkt 4 ABGB)⁹.

⁵ Ustawa z dnia 2 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy — Kodeks cywilny, ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 2459).

⁶ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie, JGS Nr. 946/1811; dalej ABGB.

⁷ Zob. M. Kosmol: *Laesio enormis w XXI w. — czy matematyczne podejście do ustalania granic dopuszczalnej nieekwiwalentności świadczeń w umowach dwustronnie zobowiązujących jest pożądane?*, Studia Iuridica Toruniensia 2019, t. XXV, s. 147–148 i przywoływana tam literatura.

⁸ *Ibidem, passim*.

⁹ Tłumaczenie własne autora. Zob. też tłumaczenie J. Andrzejewskiego w *Laesio enormis...*, *op. cit.*: „gdy ktoś wyzyskuje lekkomyślność, przymusowe położenie, niedołęstwo rozumu, niedoświadczenie lub wzruszenie umysłu drugiej strony przez to, iż dla siebie lub dla kogoś innego za świadczenie przyjmuje obietnicę świadczenia wza-

2.2. PRZESŁANKI ZASTOSOWANIA WYZYSKU

Przesłankami zastosowania instytucji wyzysku są (wszystkie poniższe wymagania muszą zostać spełnione łącznie):

- 1) rażąca nieekwiwalentność świadczeń w ramach umowy dwustronnie zobowiązującej;
- 2) w chwili zawierania której jedna strona przeżywa stypizowaną w ustawie słabość: jest lekkomyślna, znajduje się w przymusowym położeniu, charakteryzuje ją niedołęstwo rozumu, jest niedoświadczona lub przeżywa wzruszenie umysłowe;
- 3) a druga strona umowy ową słabość kontrahenta wykorzystuje (zastrzegając lub przyjmując dla siebie lub osoby trzeciej świadczenie o znacznie większej wartości niż świadczenie przez siebie oferowane)¹⁰.

AD 1. RAŻĄCA NIEEKWIWALENTNOŚĆ ŚWIADCZEŃ

W ramach wyzysku przesłanki dzielą się na obiektywne oraz subiektywne¹¹. Pierwsza przesłanka jest kategorią **obiektywną**, gdyż dotyczy rażącej nieekwiwalentności świadczeń. Niniejsza kategoria nie została jednak sprecyzowana tak dokładnie (matematycznie), jak to występuje w ramach podobnej, choć nieznaney prawu polskiemu, instytucji o nazwie *laesio enormis*¹², w związku z tym wskazuje się, że konieczne jest występowanie znacznej i łatwo zauważalnej różnicy w wartości świadczeń¹³. Dysproporcja będzie rażąca, jeżeli wartość świadczenia jednej

jemnego albo świadczenie wzajemne, którego wartość majątkowa rażąco nie odpowiada wartości świadczenia”, oraz pośrednie tłumaczenie J.M. Kondka w *Instytucja wyzysku w prawie polskim i na tle obcym w perspektywie prawno-porównawczej*. Prawo prywatne, Warszawa 2019, s. 9, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2019/10/IWS_Kondek-J.M._Instytucja-wyzysku-w-prawie-polskim-i-na-tle-obcym-3.pdf (dostęp: 1 lutego 2024 r.), który stwierdza, że: „Zgodnie z tym przepisem szczególnym przypadkiem umowy sprzecznej z dobrymi obyczajami, a w konsekwencji nieważnej jest umowa, w której jedna ze stron, wykorzystując nieostrożność, kłopoty, słabość psychiczną, brak doświadczenia lub pobudzenie psychiczne, zastrzega dla siebie wynagrodzenie rażąco nieproporcjonalne w stosunku do świadczenia drugiej strony”.

¹⁰ Tak np. H. Koziol, R. Welser: *Grundriss des bürgerlichen Rechts. Band I. Allgemeiner Teil, Sachenrecht, Familienrecht*, Aufl. 12, Wien 2002, s. 160.

¹¹ P. Bydliński: *Grundzüge des Privatrechts für Ausbildung und Praxis*, Aufl. 9, Wien 2014, s. 156; S. Perner, M. Spitzer, G. Kodek: *Bürgerliches Recht. Lernen. Üben. Wissen*, Aufl. 2, Wien 2008, s. 75.

¹² Jedyną przesłanką zastosowania *laesio enormis* jest matematycznie ustalona nieekwiwalentność świadczeń wynosząca co najmniej 49:100; zob. M. Kosmol: *Laesio enormis...*, *op. cit.*, s. 150.

¹³ W orzecznictwie wskazano na istotne, łatwo rozpoznawalne zaburzenie ekwiwalentności świadczeń (*grobe, leicht erkennbare Äquivalenzstörung*) — orzeczenie OGH z dnia 20 marca 1985 r., 1 Ob 532/85, SZ 58/43, oraz na uderzające, obiektywne zaburzenie ekwiwalentności świadczeń (*auffallend objektiver Äquivalenzstörung*) — orzeczenia OGH z dnia 27 maja 1998 r., 3 Ob 2199/96w, SZ 71/94, oraz z dnia 13 lipca 1994 r., 3 Ob 503/93, SZ 67/123. Informacje dotyczące wybranych przeze mnie orzeczeń, ich publikatorów albo faktu ewentualnego nieopublikowania pochodzą z rządowej bazy Bundesministerium für Digitalisierung und Wirtschaftsstandort (Rechtsinformationssystem des Bundes) dostępnej pod adresem: <https://www.ris.bka.gv.at/Jus/>.

strony będzie znacznie wyższa niż wartość świadczenia drugiej strony, a przedmiotowa nadwyżka nie będzie uzasadniona szczególnymi okolicznościami danej sprawy, natomiast sam brak równorzędności ekonomicznej (*wirtschaftlichen Gleichwertigkeit*) nie jest wystarczający¹⁴. Chwilą właściwą do dokonywania oceny wartości wzajemnych świadczeń jest moment zawarcia umowy¹⁵.

Warto zauważyć, że niniejsza przesłanka jest identyczna jak w polskiej konstrukcji wyzysku (art. 388 § 1 k.c.).

AD 2. SŁABOŚĆ JEDNEJ ZE STRON UMOWY

ABGB precyzuje kilka rodzajów słabości jednej ze stron umowy, która musi wystąpić, aby możliwe było powołanie się na wyzysk (**przesłanka subiektywna**). Podkreślenia wymaga, że **typizacja ustawowa jest jedynie przykładowa**¹⁶.

Pierwszym z wyszczególnionych typów słabości jest **lekkomyślność**. Przez lekkomyślność należy rozumieć beztroskie podejście do zrozumienia następstw swoich czynów (*Unbekümmerteit um die Folgen und Tragweiten der eigenen Handlungen*)¹⁷.

Ustawa przewiduje również możliwość występowania **przymusowego położenia** po stronie danego podmiotu stosunku prawnego. Przymusowe położenie jest sytuacją, w której podmiot wyzyskiwany ma wybór jedynie pomiędzy zawarciem niekorzystnej dla niego umowy a pozostaniem w jeszcze gorszej sytuacji¹⁸. Strata poniesiona przez niezawarcie umowy powinna być, według rozsądnego przekonania, poważniejsza niż strata gospodarcza (*wirtschaftliche Verlust*) wynikająca ze związania się zobowiązaniem¹⁹. Sytuacja przymusowa może być zawiniona lub niezawiniona, a także rzekoma, a rzekomość przymusu nie wpływa negatywnie na kwalifikację prawną danego stanu faktycznego²⁰.

Austriacki ustawodawca przyjął ponadto możliwość występowania **niedołęstwa rozumu** (nieprawidłowego pojmowania rzeczywistości/słabości psychicznej) przez daną stronę umowy. Należy przez to rozumieć pewną dysfunkcyjność działania

¹⁴ Orzeczenie OGH z dnia 24 maja 2018 r., 7 Ob 50/18f, niepubl.

¹⁵ Orzeczenia OGH z dnia 27 maja 1998 r., 3 Ob 2199/96w, SZ 71/94, oraz z dnia 13 lipca 1994 r., 3 Ob 503/93, SZ 67/123.

¹⁶ R. Bollenberger (w.): *Kurzkomentar zum ABGB. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, Ehegesetz, Konsumentenschutzgesetz, IPR-Gesetz, Rom I- und Rom II-VO*, Hrsg. H. Koziol, P. Bydlinski, R. Bollenberger, Aufl. 3, Wien 2010, § 879 ABGB, s. 853; H. Koziol, R. Welser: *Grundriss des bürgerlichen Rechts...*, op. cit., s. 160.

¹⁷ Orzeczenia OGH z dnia 12 września 1972 r., 5 Ob 142/72, MietSlg 24083/12; z dnia 11 lipca 1973 r., 1 Ob 122/73, niepubl.; z dnia 28 listopada 2018 r., 9 Ob 37/18h, niepubl.

¹⁸ Orzeczenia OGH z dnia 14 maja 1969 r., 5 Ob 60/69, niepubl.; z dnia 17 października 1978 r., 3 Ob 592/77, niepubl.

¹⁹ Orzeczenia OGH z dnia 24 listopada 1966 r., 5 Ob 295/66, BA 1967, 174; z dnia 24 maja 2018 r., 7 Ob 50/18f, niepubl.

²⁰ Orzeczenia OGH z dnia 12 stycznia 1961 r., 6 Ob 270/60, JBl 1961, 417; z dnia 22 czerwca 1972 r., 3 Ob 57/72, niepubl.

umysłu, jednak o niższym stopniu natężenia niż ten, który prowadzi do całkowitego braku zdolności do czynności prawnych²¹.

Niedoświadczenie jest kolejnym elementem subiektywnym, na który można się powołać w ramach wyzysku. Występuje zasadniczo tylko przy ogólnym braku doświadczenia życiowego lub wiedzy dotyczącej czynności prawnych (*allgemeinem Mangel an Lebenserfahrung oder von Geschäftskenntnissen*), a nie już wtedy, gdy zabrakło konkretnego rozpoznania potrzebnego do zawarcia danej umowy²². W orzecznictwie wskazuje się również, że można przyjąć niniejszą przesłankę za spełnioną, jeżeli z powyższych powodów wyzyskiwany miał uniemożliwione stosowne baczenie na swoje interesy (*seine Interessen gehörig zu wahren*)²³.

Paragraf 879 ust. 2 pkt 4 ABGB wymienia ponadto **wzruszenie umysłu** (pobudzenie/wzburzenie psychiczne) jako jedną z możliwych słabości występujących po stronie podmiotu wyzyskiwanego. Rozumie się ją jako przemijające, także spowodowane spożyciem alkoholu, rozstrojenie umysłowe, które uniemożliwia swobodną ocenę sytuacji (*ruhige Überlegen und Sondieren der Sachlage verhindert*)²⁴.

Jako że niniejszy katalog jest otwarty, w Austrii możliwe jest powołanie się także chociażby na **nieznajomość wartości swojego własnego świadczenia**²⁵, **nadmierną ufność** (*zu großer Vertrauensseligkeit*)²⁶ czy też **zawiść do członków rodziny** (*Gehässigkeit gegenüber Familienangehörigen*)²⁷.

Jak wynika z powyższego, w austriackiej konstrukcji prawnej wyzysku występuje więcej stanów faktycznych, na które pokrzywdzony może się powołać, niż w polskim systemie prawnym, w którym stypizowane zostały jedynie: przymusowe położenie, niedołęstwo oraz niedoświadczenie (a po nowelizacji także brak dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy), i w przeciwieństwie do prawa austriackiego wydaje się, że *de lege lata* jest to wyliczenie zamknięte²⁸.

²¹ Orzeczenia OGH z dnia 17 października 1978 r., 3 Ob 592/77, niepubl.; z dnia 13 listopada 1985 r., 1 Ob 624/85, niepubl.

²² Orzeczenia OGH z dnia 27 maja 1998 r., 3 Ob 2199/96w, SZ 71/94; z dnia 28 kwietnia 2015 r., 8 Ob 110/14f, niepubl.

²³ Orzeczenia OGH z dnia 16 listopada 1950 r., 2 Ob 411/50, SZ 23/335; z dnia 18 lutego 1987 r., 1 Ob 511/87, MietSlg XXXIX/12.

²⁴ R. Bollenberger (w:) *Kurzkomentar...*, op. cit., Hrsg. H. Koziol, P. Bydlinski, R. Bollenberger, § 879 ABGB, s. 854; orzeczenie OGH z dnia 20 marca 1985 r., 1 Ob 532/85, SZ 58/43.

²⁵ Orzeczenia OGH z dnia 27 stycznia 1954 r., 3 Ob 816/53, SZ 27/19; z dnia 24 października 1978 r., 4 Ob 569/78, niepubl.

²⁶ Orzeczenia OGH z dnia 27 stycznia 1954 r., 3 Ob 816/53, SZ 27/19; z dnia 25 marca 1993 r., 8 Ob. 502/93, SZ 66/41; z dnia 14 czerwca 2017 r., 7 Ob 89/17i, niepubl.

²⁷ Orzeczenie OGH z dnia 27 kwietnia 1955 r., 7 Ob 195/55, niepubl.

²⁸ W odróżnieniu od stanu prawnego obowiązującego pod rządami kodeksu zobowiązań, por. P. Zakrzewski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania. Część ogólna* (art. 353–534), pod red. M. Frasa, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 388, nb 21. Autor postuluje jednak (nb 28) stosowanie rozszerzającej wykładni art. 388 w celu uznania, że subiektywne przesłanki wskazywane przez przepis są jedynie przykładowe. Także moim zdaniem nawet obecnie nie jest zupełnie wykluczona analogia z ustawy, aby w sytuacjach wyjątkowych zagwarantować odpowiednią słusność kontraktową. Należałoby jednak korzystać z niej niezwykle ostrożnie, w związku z czym na gruncie art. 388 k.c. stosowanie tej instytucji jest według mnie ostatecznie niepolecane (zob. uwagi w podsumowaniu niniejszego tekstu). W literaturze za zakazem stosowania analogii wyraźnie wypowiada się np. P. Mach-

AD 3. WYKORZYSTANIE SŁABOŚCI PRZEZ WYZYSKUJĄCEGO

Aby skorzystać z ochrony, którą gwarantuje wyzysk, konieczne jest także udowodnienie, że podmiot wyzyskujący wykorzystał słabość drugiej strony (**przesłanka subiektywna**). W Austrii nie jest jednak konieczne udowodnienie umyślnego działania w celu wykorzystania słabości drugiej strony, wystarczające jest jedynie ustalenie **niedbalego** (*fahrlässig*) podejścia do sytuacji wyzyskiwanego²⁹. Wyzyskujący nie musi więc nawet być świadomy stanu psychicznego wyzyskiwanego ani różnicy w wartości świadczeń, wystarczy jedynie, że z tych faktów **powinien był zdawać sobie sprawę** (*hätte bewusst sein müssen*)³⁰.

Już w tym miejscu należy zauważyć, że także na gruncie prawa polskiego konieczne jest udowodnienie, że podmiot wyzyskujący wykorzystał kwalifikowaną słabość drugiej strony, choć na gruncie art. 388 k.c. powołanie się wyłącznie na niedbałe podejście do sytuacji wyzyskiwanego nie wystarczy.

2.3. UWAGI SZCZEGÓŁOWE

Momentem właściwym dla przeprowadzenia oceny, czy przesłanki wyzysku zostały spełnione, powinna być chwila **zawarcia umowy**³¹.

Gdy wszystkie przesłanki tej instytucji będą spełnione, umowa nie będzie w całości³² bezwzględnie nieważna (pomimo literalnego brzmienia przepisu), ale jedynie obciążona sankcją **nieważności względnej** (wzruszalna; *relativ nichtig*)³³. Uzasadnione jest to faktem, że w Austrii bezwzględna nieważność czynności prawnej

nikowski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, wyd. 11, Warszawa 2023, art. 388, nb 2.

²⁹ R. Bollenberger (w:) *Kurzkomentarz...*, op. cit., Hrsg. H. Koziol, P. Bydliński, R. Bollenberger, § 879 ABGB, s. 853; S. Perner, M. Spitzer, G. Kodek: *Bürgerliches Recht...*, op. cit., s. 75; H. Koziol, R. Welser: *Grundriss des bürgerlichen Rechts...*, op. cit., s. 160; orzeczenia OGH z dnia 20 marca 1985 r., 1 Ob 532/85, JBl 1986, 777; z dnia 13 lipca 1994 r., 3 Ob 503/93, SZ 67/123; z dnia 14 czerwca 2017 r., 7 Ob 89/17i, niepubl.; z dnia 24 maja 2018 r., 7 Ob 50/18f, niepubl.

³⁰ Orzeczenia OGH z dnia 17 października 1978 r., 3 Ob 592/77, niepubl.; z dnia 24 maja 2018 r., 7 Ob 50/18f, niepubl.

³¹ R. Bollenberger (w:) *Kurzkomentarz...*, op. cit., Hrsg. H. Koziol, P. Bydliński, R. Bollenberger, § 879 ABGB, s. 853; H. Koziol, R. Welser: *Grundriss des bürgerlichen Rechts...*, op. cit., s. 160; orzeczenia OGH z dnia 13 lipca 1994 r., 3 Ob 503/93, SZ 67/123; z dnia 22 października 2014 r., 3 Ob 138/14m, SZ 2014/98; z dnia 20 lutego 2018 r., 4 Ob 31/18i, niepubl.

³² Orzeczenia OGH z dnia 4 lutego 1964 r., 4 Ob 505/64, EvBl 1964/318, s. 465; z dnia 6 lipca 2016 r., 7 Ob 115/16m, niepubl.

³³ R. Bollenberger (w:) *Kurzkomentarz...*, op. cit., Hrsg. H. Koziol, P. Bydliński, R. Bollenberger, § 879 ABGB, s. 854, 857–858; A. Weiling: *Privatrecht. Eine Einführung*, Aufl. 5, Wien 2016, s. 77; P. Apathy, A. Riedler: *Bürgerliches Recht. Band III. Schuldrecht Besonderer Teil*, Aufl. 4, Wien 2010, s. 229; P. Bydliński (w:) P. Apathy, P. Bydliński, S. Dullinger, B. Eccher, G. Iro, F. Kerschner, W. Posch, A. Riedler: *Bürgerliches Recht. Band VIII. Prüfungstraining. Fallrepetitorium mit Lösungen*, Hrsg. P. Apathy, Aufl. 3, Wien 2010, s. 71; orzeczenia OGH z dnia 27 maja 1998 r., 3 Ob 2199/96w, SZ 71/94; z dnia 30 maja 2017 r., 4 Ob 76/17f, niepubl.

znajduje zastosowanie zasadniczo jedynie w przypadkach, w których czynność taka narusza normy, które służą ochronie interesów ogółu, publicznego porządku lub bezpieczeństwa (*Schutz von Allgemeininteressen, der öffentlichen Ordnung und Sicherheit*)³⁴, a nie jedynie strony lub stron danego zobowiązania^{35, 36}. W związku z powyższym **jedynie osoba pokrzywdzona może powołać się na wyzysk**, gdyż tylko jej przysługuje stosowne uprawnienie³⁷. W literaturze sporne jest, czy w powyższym celu wystarczające jest sporządzenie i dostarczenie drugiej stronie pozasądowego oświadczenia woli, czy konieczne jest dokonanie czynności przed sądem, przy czym druga koncepcja przeważa³⁸.

W przeciwieństwie do *laesio enormis* (§ 934 i 935 ABGB)³⁹ wyzysk ma **szerokie zastosowanie** i nie ma normatywnych przeszkód, aby powołać się na niego w ramach umowy losowej lub ugody⁴⁰. Możliwe jest także podważenie umowy dożywocia⁴¹. Z orzecznictwa wynika jednak, że pomoc w nagłych wypadkach za odpowiednim wynagrodzeniem nie jest *per se* niemoralna ani spełniająca przesłanki wyzysku, w związku z czym w takiej sytuacji należy dokładnie zbadać świadomość nieekwiwalentności świadczeń⁴².

W razie wystąpienia również przesłanek rękojmi, podmiot uprawniony ma możliwość wyboru pomiędzy zastosowaniem wyżej wspomnianej instytucji a skorzystaniem z wyzysku⁴³.

W judykaturze wyrażono także opinię, w myśl której tylko strony umowy mogą skorzystać z uprawnienia, jakie daje wyzysk, i nie jest możliwe przeniesienie (cesja) tego prawa na inne podmioty⁴⁴.

³⁴ Albo gdy nieważność ma służyć ochronie osób trzecich lub ogółu; por. S. Perner, M. Spitzer, G. Kodek: *Bürgerliches Recht...*, *op. cit.*, s. 76.

³⁵ H. Koziol, R. Welser: *Grundriss des bürgerlichen Rechts...*, *op. cit.*, s. 163.

³⁶ W związku z tym nie można zgodzić się z poglądem zaprezentowanym w J.M. Kondek: *Instytucja wyzysku...*, *op. cit.*, s. 9–10, 25, zgodnie z którym w Austrii wyzysk obarczony jest sankcją nieważności bezwzględnej. Tak jest w Niemczech (por. np. T. Zeres: *Bürgerliches Recht. Allgemeiner Teil, Schuldrecht, Sachenrecht, Zivilprozessrecht*, Aufl. 9, Berlin 2019, s. 77; M. Ahrens (w.): *BGB — Kommentar*, Hrsg. H. Prütting, G. Wegen, G. Weinreich, Aufl. 18, Hürth 2023, § 138 BGB, nb 40, 65), jednak w Austrii panuje odmienne zapatrywanie.

³⁷ R. Bollenberger (w.): *Kurzkomentar...*, *op. cit.*, Hrsg. H. Koziol, P. Bydlinski, R. Bollenberger, § 879 ABGB, s. 854, 857–858; M. Hofmair: *Repetitorium aus Zivilrecht Allgemeiner Teil*, s. 26, https://zivilrecht.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_zivilrecht/Schauer/RepAT_Willensmaengel.pdf (dostęp: 1 lutego 2024 r.).

³⁸ P. Bydlinski (w.): P. Apathy, P. Bydlinski, S. Dullinger, B. Eccher, G. Iro, F. Kerschner, W. Posch, A. Riedler: *Bürgerliches Recht...*, *op. cit.*, Hrsg. P. Apathy, s. 71 i przywoływana tam literatura prezentująca dwa punkty widzenia; orzecznictwo przemawia za koniecznością sądowego podważenia umowy; por. przykładowo orzeczenie OGH z dnia 3 października 1985 r., 6 Ob 633/85, SZ 58/150.

³⁹ Por. M. Kosmol: *Laesio enormis...*, *op. cit.*, s. 151–152.

⁴⁰ R. Bollenberger (w.): *Kurzkomentar...*, *op. cit.*, Hrsg. H. Koziol, P. Bydlinski, R. Bollenberger, § 879 ABGB, s. 853; orzeczenie OGH z dnia 13 lipca 1994 r., 3 Ob 503/93, SZ 67/123.

⁴¹ Orzeczenie OGH z dnia 30 maja 1994 r., 1 Ob 515/94, SZ 57/99.

⁴² Orzeczenie OGH z dnia 13 lipca 1994 r., 3 Ob 503/93, SZ 67/123.

⁴³ S. Perner, M. Spitzer, G. Kodek: *Bürgerliches Recht...*, *op. cit.*, s. 181.

⁴⁴ Orzeczenia OGH z dnia 27 kwietnia 1987 r., 1 Ob 536/87, SZ 60/69; z dnia 17 stycznia 1990 r., 1 Ob 719/89, JBl 1990, 717; z dnia 30 maja 2017 r., 4 Ob 76/17f, niepubl.; odmiennie: orzeczenie OGH z dnia 9 lipca 1996 r., 4 Ob 2146/96h, SZ 61/238.

Z powodu braku szczególnych uregulowań na wyzysk i wynikający z niego zwrot świadczeń (mający swoje umocowanie w § 7 ustawy o wyzysku⁴⁵) skutecznie powołać można się **w ciągu 30 lat** (§ 1478 ABGB)⁴⁶. Jest to ogólny termin **przedawnienia** obowiązujący w Austrii. Niedozwolone jest natomiast **uprzednie zrzczenie się** prawa do skorzystania z wyzysku⁴⁷.

Warto zarazem odnotować, że jeżeli przesłanki wyzysku przestały już występować, niewykлучzone jest uznanie umowy za ważną⁴⁸.

Na koniec należy zauważyć, że **gdy nie występuje subiektywna przesłanka wyzysku, umowa może i tak zostać uznana za nieważną z uwagi na niezgodność z dobrymi obyczajami** (§ 879 ust. 1 ABGB)⁴⁹. Tak przykładowo może być w sytuacji, gdy istnienie zobowiązania zagrażał będzie gospodarczej egzystencji podmiotu pokrzywdzonego⁵⁰.

3. WYZYSK W SYSTEMIE PRAWA POLSKIEGO

3.1. WPROWADZENIE

W Polsce wyzysk został uregulowany w art. 388 k.c. W piśmiennictwie dominuje pogląd, że nie stanowi on kolejnej wady oświadczenia woli, poza ujętymi w art. 82–88 k.c., ale odnosi się do treści kontraktu, zakreślając granice swobody umów⁵¹. *De lege lata* z taką koncepcją należy się zgodzić. Konstrukcja prawna

⁴⁵ Wuchergesetz 1949, BGBl. Nr. 271/1949 (WV).

⁴⁶ A. Weiling: *Privatrecht...*, op. cit., s. 77; H. Koziol, R. Welser: *Grundriss des bürgerlichen Rechts...*, op. cit., s. 164; orzeczenia OGH z dnia 20 marca 1936 r., 3 Ob 541/35, SZ 18/51; z dnia 30 lipca 2013 r., 8 Ob. A5/13 p, ARD 6374/6/2013.

⁴⁷ Orzeczenia OGH z dnia 20 marca 1968 r., 6 Ob 83/68, JBl 1969, 147; z dnia 17 lipca 2013 r., 3 Ob 23/13y, niepubl.

⁴⁸ Orzeczenia OGH z dnia 13 lipca 1994 r., 3 Ob 503/93, SZ 67/123; z dnia 27 maja 1998 r., 3 Ob 2199/96w, SZ 71/94.

⁴⁹ J. Andrzejewski: *Laesio enormis...*, op. cit., s. 72–74 i przywoływane tam literatura i orzecznictwo.

⁵⁰ R. Bollenberger (w:) *Kurzkomentar...*, Hrsg. H. Koziol, P. Bydlinski, R. Bollenberger, § 879 ABGB, s. 853; orzeczenia OGH z dnia 20 marca 1985 r., 1 Ob 532/85, SZ 58/43; z dnia 30 września 2002 r., 1 Ob 193/02t, niepubl.; z dnia 24 lutego 2009 r., 4 Ob 240/08k, niepubl.

⁵¹ Z. Radwański, A. Olejniczak: *Zobowiązania — część ogólna*, wyd. 14, Warszawa 2020, s. 142; R. Trzaskowski, Cz. Żuławska (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania. Część ogólna*, wyd. 2, pod red. J. Gudowskiego, Warszawa 2018, art. 388, nb 2; W. Popiołek (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. I, pod red. K. Pietrzykowskiego, 2018, art. 388, nb 1; G. Karaszewski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. J. Ciszewskiego, wyd. 2, Warszawa 2014, art. 388, nb 1; P. Machnikowski (w:) *System prawa prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. K. Osajdy, wyd. 3, Warszawa 2019, s. 630–632; Cz. Żuławska (w:) *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I–II, pod red. G. Bieńka, wyd. 10, Warszawa 2011, art. 388, nb 2. Odmienienie, jako wadę oświadczenia woli, wyzysk proponuje kwalifikować m.in. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska: *Wyzysk jako wada oświadczenia woli*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 1973, t. 10, s. 181. Występują także koncepcje pośrednie, w myśl których „wyzysk łączy w sobie zarówno cechy typowe dla wad oświadczeń woli, jak i przymioty kwalifikujące go jako ograniczenie swobody kształtowania treści umowy”; zob. literatura przywoływana w: P. Zakrzewski (w:) *Kodeks cywilny...*, op. cit., pod red. M. Frasa, M. Habdas, art. 388, nb 6.

wyzysku, analogicznie jak w Austrii, reguluje dopuszczalną ingerencję sądu w zobowiązanie wzajemne o skrajnie nieekwiwalentnych świadczeniach stron.

3.2. PRZESŁANKI ZASTOSOWANIA WYZYSKU

Obiektywną przesłanką zastosowania instytucji wyzysku jest **rażąca dysproporcja świadczeń**⁵². Dla chwili oceny istotna jest wartość świadczeń z chwili zawarcia umowy⁵³. W judykaturze wskazuje się, że wartość świadczeń powinna być określana na podstawie obiektywnych kryteriów, uwzględniających wartości obowiązujące na określonym rynku⁵⁴.

W ramach przywoływanej wyżej nowelizacji art. 388 k.c. doszło do wprowadzenia w Polsce **domniemania** wzruszalnego⁵⁵, w myśl którego jeżeli wartość świadczenia jednej ze stron w chwili zawarcia umowy przewyższa co najmniej dwukrotnie wartość świadczenia wzajemnego, domniemywa się, że przewyższa je w stopniu rażącym. Według mnie takie domniemanie jest sensowne⁵⁶, nie jest jednak niczym specjalnie przełomowym: jeszcze przed nowelizacją podobne kryterium występowało w orzecznictwie⁵⁷ oraz doktrynie⁵⁸. W związku z powyższym nie wydaje się, aby dodanie przedmiotowego domniemania istotnie poprawiło sytuację pokrzywdzonych wyzyskiem⁵⁹. Co więcej, sama treść § 1¹ k.c. może wprowadzić wyzyskanego w błąd, sugerując, że w przypadku mniejszej dysproporcji świadczeń nie przysługuje mu stosowne uprawnienie. Może to zniechęcić go do podjęcia kroków prawnych, nawet gdy inne okoliczności sprawy wskazują na spełnienie przesłanek wyzysku. W ten sposób ustawodawca może nieświadomie osłabić ochronny charakter art. 388 k.c., osiągając skutek odwrotny do zamierzonego⁶⁰.

⁵² A. Rzetecka-Gil: *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania — część ogólna*, LEX/el. 2011, art. 388, nb 17–18.

⁵³ A. Olejniczak (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania — część ogólna*, pod red. A. Kidyby, wyd. 2, LEX 2014, art. 388, nb 3.

⁵⁴ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 27 października 2004 r., I ACa 530/04, OSAB 2005, z. 1, poz. 28.

⁵⁵ P. Tereszkiewicz (w.): *Zobowiązania. Część ogólna*, t. II, *Komentarz*, pod red. P. Machnikowskiego, Warszawa 2024, art. 388, nb 26.

⁵⁶ Wprowadzenie takiego matematycznego podejścia wydaje się jednak istotnym uproszczeniem, co niekoniecznie jest pozytywne; por. M. Gutowski (w.): *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz. Art. 353–626*, pod red. M. Gutowskiego, wyd. 3, Warszawa 2022, art. 388, nb 4.

⁵⁷ Por. np. wyrok SA w Gdańsku z dnia 19 kwietnia 2013 r., V ACa 171/13, Legalis nr 736093, w którym stwierdzono, że o rażącej dysproporcji świadczeń można mówić, jeżeli cena sprzedaży (w tym wypadku nieruchomości) jest co najmniej dwukrotnie niższa niż rynkowa.

⁵⁸ Por. przykładowo F. Błahuta przywoływany w P. Machnikowski (w.): *System prawa prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2019, s. 636 w przypisie.

⁵⁹ Analogicznie np. P. Machnikowski (w.): *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, art. 388; P. Horosz (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. M. Załuckiego, wyd. 3, Warszawa 2023, art. 388, nb 5.

⁶⁰ Por. P. Horosz (w.): *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. M. Załuckiego, art. 388, nb 5.

Jako podstawę kwestionowania nieekwiwalentności świadczeń przyjęto w Polsce jednakże również **kryteria subiektywne**⁶¹. Subiektywną przesłanką zastosowania konstrukcji wyzysku jest moralnie naganne zachowanie zawierającego umowę, polegające na wyzyskaniu **przymusowego położenia, niedołęstwa lub niedoświadczenia** drugiej strony, dla przyjęcia albo zastrzeżenia dla siebie lub osoby trzeciej rażąco nieekwiwalentnego świadczenia. Zasadnicze jest tutaj ustalenie, że podmiot zawierał umowę, **mając świadomość** zarówno nieekwiwalentności świadczeń, jak i niekorzystnej sytuacji swego kontrahenta⁶². Z praktycznego punktu widzenia bardzo ważne jest, że to **na wyzyskanym spoczywa ciężar udowodnienia przesłanek** wymaganych do uznania, że doszło do wyzysku.

Nowelizacja wprowadziła jednak w tej mierze jeszcze kolejne kryterium⁶³: **brak dostatecznego rozeznania drugiej strony co do przedmiotu umowy**. Powstaje jednak pytanie o realną potrzebę takiego rozszerzenia zakresu zastosowania przepisu. Przecież „niedoświadczenie” w zasadzie obejmuje swoim zakresem pojęciowym brak dostatecznego rozeznania drugiej strony co do przedmiotu umowy. Ponadto rozważania nad takim elementem należałoby raczej przeprowadzać na gruncie wad oświadczeń woli, a precyzując — błędu lub podstęp⁶⁴. Wprowadzanie nowego kryterium nie wydaje się więc realnie użyteczne, choć wskazuje na wolę ustawodawcy do zwiększenia ochrony osób pokrzywdzonych i może stanowić dla sądu pewien argument w sytuacjach granicznych, które dotychczas w praktyce niechętnie były kwalifikowane jako „niedoświadczenie” osoby pokrzywdzonej. Nie można nie zauważyć ostatecznie, że tak ukształtowana przesłanka subiektywna ma w istocie bardzo szeroki, a zarazem nieostry zakres, co niekoniecznie jest pożądane⁶⁵.

⁶¹ W literaturze brakuje jednomyślności, czy występują dwie, czy jedna przesłanka subiektywna; por. np. A. Rzetecka-Gil: *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, art. 388, nb 12–15 i przywoływana tam literatura. Spór ten ma jednak charakter akademicki i nie ma większego znaczenia w ramach stosowania omawianej instytucji.

⁶² *Ibidem*, nb 56–57 i przywoływana tam literatura.

⁶³ Według P. Tereszkiewicza trzecią (a nie czwartą) przesłankę subiektywną w art. 388 k.c. należy określać szerzej jako „niedoświadczenie lub brak dostatecznego rozeznania co do przedmiotu umowy”; por. P. Tereszkiewicz (w:) *Zobowiązania...*, pod red. P. Machnikowskiego, art. 388, nb 14, 21; odmiennie (mamy do czynienia z nową przesłanką subiektywną) np. P. Machnikowski (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, art. 388, nb 4; A. Grebieniow (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, art. 388, wyd. 32, Warszawa 2024, nb 33–42; P. Horosz (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. M. Załuckiego, art. 388, nb 3.

⁶⁴ P. Horosz (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. M. Załuckiego, art. 388, nb 6; por. także M. Gutowski (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. M. Gutowskiego, art. 388, nb 17.

⁶⁵ Por. krytykę nowelizacji zawartą w A. Grebieniow (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, art. 388, nb 33–42; podobnie M. Gutowski wskazuje, że implementacja nowej przesłanki była „zbędna i nieuzasadniona”, M. Gutowski przywoływany w P. Horosz (w:) *Kodeks cywilny...*, pod red. M. Załuckiego, art. 388, nb 3.

3.3. ZAKRES OBOWIĄZYWANIA INSTYTUCJI

W praktyce zasadniczym problemem związanym z wyzyskiem nadal pozostaje kwestia ustalenia stosunku tej instytucji do art. 58 k.c. W literaturze⁶⁶ i orzecznictwie⁶⁷ często prezentowany jest pogląd uznający przepis art. 388 k.c. za szczególnie w stosunku do art. 58 § 2 k.c. Przede wszystkim M. Gutowski opowiada się za przyjęciem art. 388 k.c. jako „samowystarczającego” przepisu o charakterze *lex specialis* w stosunku do art. 58 § 2 k.c., w związku z czym występowanie rażącej nieekwiwalentności świadczeń stron „stanowi warunek konieczny (lecz niewystarczający) poszukiwania ochrony na gruncie art. 388 k.c. Spełnienie tego warunku nie pozwala natomiast stronie zakwestionować czynności w oparciu o art. 58 k.c. [...]”⁶⁸. W podobnym tonie wypowiada się również P. Machnikowski, wskazując, że z uwagi na ustawową regulację wyzysk jest w Polsce czynnością (jedyne) przeciwną ustawie, a nie zasadom współżycia społecznego, w związku z czym w ramach wyzysku ocena moralna nie ma prawnego znaczenia⁶⁹.

Próby przełamania powyższego zapatrywania (*lex specialis* (art. 388 k.c.) *derogat legi generali* (art. 58 § 2 k.c.)) zasadniczo przybierają dwie formy — umiarkowaną oraz radykalną⁷⁰. Stanowisko umiarkowane wskazuje, że nie można *a priori* wykluczyć sytuacji, w której z uwagi na pojawienie się elementów dodatkowych lub też istotne natężenie którejś z przesłanek wyzysku możliwe będzie uznanie zobowiązania za nieważne na podstawie art. 58 § 2 k.c.⁷¹ Natomiast wariant radykalny zakłada, że zakres norm art. 388 i art. 58 § 2 k.c. krzyżuje się lub też może

⁶⁶ Zob. np. P. Machnikowski (w:) *System prawa prywatnego...*, *op. cit.*, pod red. K. Osajdy, s. 634; Z. Radwański, A. Olejniczak: *Zobowiązania...*, *op. cit.*, s. 142; A. Olejniczak (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. A. Kidyby, art. 388, nb 1; G. Karaszewski (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. J. Ciszewskiego, art. 388, nb 2.

⁶⁷ Por. np. wyrok SN z dnia 8 października 2009 r., II CSK 160/09, LEX nr 529679.

⁶⁸ M. Gutowski: *Wzruszalność czynności prawnej*, Warszawa 2019, s. 154. Zob. też wcześniejsze rozważania tego autora zaprezentowane na s. 152–154. W szczególności wskazać należy, że według niego możliwa jest ocena umowy *prima facie* podpadająca pod wyzysk z punktu widzenia art. 58 § 2 k.c., jednakże wyłącznie wtedy, jeżeli w danej sprawie zajdą „szczególne okoliczności”, a więc okoliczności o charakterze zewnętrznym w stosunku do hipotezy art. 388 k.c. (s. 153).

⁶⁹ Zob. P. Machnikowski (w:) *System prawa prywatnego...*, *op. cit.*, pod red. K. Osajdy, s. 630. Teza taka jest jednak dyskusyjna. Konieczne jest zarazem odnotowanie, że autor ten, odwołując się do dalszej literatury, a zarazem wyraźnie aprobując pogląd M. Gutowskiego, stwierdza, że „gdyby oprócz spełnienia przesłanek art. 388 k.c. zaistniały dodatkowe elementy wskazujące na sprzeczność zawartej umowy z zasadami współżycia społecznego lub też postawa wyzyskującego przy kształtowaniu treści umowy była szczególnie naganna z punktu widzenia tych zasad, możliwe byłoby uznanie umowy za nieważną na podstawie art. 58 § 2 k.c.”, jednakże konieczne byłoby zarazem, aby w takiej sytuacji zachodziły ponadto okoliczności niewskazane w art. 388 k.c., a nie tylko wyjątkowo wysokie natężenie zjawisk wyszczególnionych w tym przepisie (s. 634–635).

⁷⁰ J. Andrzejewski: *Laesio enormis...*, *op. cit.*, s. 209. Por. także J. Andrzejewski, W. Szafranski: *Wyzysk (art. 388 Kodeksu cywilnego) w polskim prawie prywatnym a obrót dziełami sztuki*, *Santander Art and Culture Law Review* 2016, nr 1(2), s. 124–127, [https://www.ejournals.eu/SAACLR/2016/1-2016%20\(2\)/art/7625/](https://www.ejournals.eu/SAACLR/2016/1-2016%20(2)/art/7625/) (dostęp: 1 lutego 2024 r.).

⁷¹ J. Andrzejewski: *Laesio enormis...*, *op. cit.*, s. 211 i przywoływane tam literatura (w tym P. Machnikowski) i orzecznictwo.

się krzyżować, ponieważ wyzysk zawsze będzie sprzeczny z zasadami współzycia społecznego⁷².

Pogląd radykalny wydaje się zbyt daleko idący, gdyż ignoruje fakt, że art. 388 k.c. celowo reguluje sytuację wyzysku w specyficzny oraz szczegółowy sposób, w szczególności przewidując dla wyzysku odmienną sankcję niż wskazana w art. 58 § 2 k.c., toteż spotkał się z krytyką⁷³. Natomiast wariant umiarkowany wydaje się słusznym remedium na sytuację wyzysku lub do wyzysku jedynie podobne⁷⁴. Warto w tym miejscu zarazem podkreślić, że sądy często wskazują, iż art. 58 § 2 k.c. można zastosować, gdy w danej sprawie przesłanki wyzysku nie zachodzą⁷⁵, co pośrednio potwierdza, że instytucja ta została nieprawidłowo wprowadzona do kodeksu cywilnego, a dla dobra osób pokrzywdzonych trzeba coś z tym zrobić „tu i teraz”, a nie czekać na ewentualną zmianę prawa⁷⁶. Taką tendencję orzeczniczą nazwano w literaturze „krążeniem obocznym”, dokonywanym z uwagi na swoistą „martwicę” normatywnej regulacji wyzysku⁷⁷.

⁷² Wyrok SN z dnia 13 stycznia 2005 r., IV CK 444/04, LEX nr 177233, przywoływany w J. Andrzejewski: *Laesio enormis*..., *op. cit.*, s. 211. Analogicznie SN w wyroku z dnia 20 maja 2010 r., V CSK 387/09, LEX nr 677787. Zob. też: W. Popiołek (w:) *Kodeks cywilny*..., *op. cit.*, pod red. K. Pietrzykowskiego, art. 388, nb 12 i przywoływana tam literatura („Według poglądu odmiennego, który podzielam, dopuszczalny jest w tym zakresie zbieg przepisów w tym znaczeniu, że sprzeczność umowy z zasadami współzycia społecznego może uzasadniać stwierdzenie jej nieważności na podstawie art. 58 § 2 k.c. [...]”).

⁷³ J. Andrzejewski: *Laesio enormis*..., *op. cit.*, s. 210 i przywoływane tam literatura i orzecznictwo. Autor wskazuje jednakże na wiele argumentów przemawiających na korzyść takiego podejścia, jako rozwiązania działającego na rzecz ofiar wyzysku. Zob. też R. Trzaskowski: *Skutki sprzeczności umów*..., *op. cit.*, s. 651 i przywoływana tam literatura krytykująca możliwość alternatywnego skorzystania przez pokrzywdzonego z art. 388 k.c. i art. 58 § 2 k.c. (sam autor uważa taką tezę za „dogmatycznie karkołomną”).

⁷⁴ P. Zakrzewski (w:) *Kodeks cywilny*..., *op. cit.*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, art. 388, nb 27–28, zauważa jednak, że wykładnia przepisów pozwalająca na poszukiwanie ochrony w art. 58 § 2 k.c. nie jest spójna, w związku z czym twierdzi, że: „Ze względu na niedostatki wspomnianej propozycji szerszej ochrony przed wyzyskiem należy poszukiwać w art. 388 k.c., a nie w art. 58 § 2 k.c.”.

⁷⁵ Zob. np. wyroki SN z dnia 8 października 2009 r., II CSK 160/09, LEX nr 529679 („[...] nie jest wykluczona sytuacja, w której brak wystąpienia przesłanek wyzysku mógłby prowadzić do oceny określonej umowy w świetle art. 58 § 2 k.c.”); z dnia 14 stycznia 2010 r., IV CSK 432/09 LEX nr 564991 („Należy zgodzić się [...], że umowa naruszająca zasadę ekwiwalentności świadczeń (rażąca dysproporcja świadczeń) stron może być oceniona w świetle postanowień art. 58 § 2 k.c., zwłaszcza wówczas, gdy nie powstały wszystkie przesłanki wyzysku przewidziane w art. 388 § 1 k.c.”); z dnia 31 marca 2016 r., IV CSK 372/15, LEX nr 2037908 („[...] umowa naruszająca zasady uczciwego obrotu oraz lojalności wobec kontrahenta może być uznana za sprzeczną z zasadami współzycia społecznego, w razie braku wystąpienia wyzysku lub niepowstania wszystkich jego przesłanek przewidzianych w art. 388 § 1 k.c.”); por. ponadto: R. Trzaskowski: *Skutki sprzeczności umów*..., *op. cit.*, s. 650–651; A. Partyk, T. Partyk: *Nieekwiwalentność świadczeń stron jako podstawa nieważności umowy*, LEX/el. 2014, oraz J. Andrzejewski: *Laesio enormis*..., *op. cit.*, s. 211 i przywoływane tam orzecznictwo. Warto zarazem odnotować, że P. Machnikowski (w:) *System prawa prywatnego*..., *op. cit.*, pod red. K. Osajdy, s. 635, wskazuje, iż takie podejście jest niebezpieczne i przy jego stosowaniu należy uważać, aby nie naruszyć jednej z fundamentalnych zasad prawa cywilnego — autonomii woli stron. Stąd według niego sama różnica w wartości świadczeń nie powinna być podstawą do stwierdzenia nieważności umowy, o ile osoba pokrzywdzona świadomie i swobodnie podjęła decyzję o jej zawarciu.

⁷⁶ Trudno wręcz odeprzeć wrażenie, że art. 388 k.c. jest starannie zaprojektowanym i dokładnie skrojonym na miarę filtrem, który w praktyce jednak niewiele filtruje.

⁷⁷ Tak R. Trzaskowski: *Skutki sprzeczności umów*..., *op. cit.*, s. 650. Autor ten wskazuje zarazem, że genezy powyższego poszukiwać należy w „wzręlowym pod względem aksjologicznym art. 388 k.c.” (s. 650).

W literaturze występuje także brak jednolitości w ramach poglądu, co do jakiego typu umów wyzysk może być stosowany⁷⁸. Wydaje się jednak, że **zastosowania omawianej instytucji nie powinno się ograniczać jedynie do umów wzajemnych**, a skorzystanie z niej powinno być możliwe także do kontroli wszystkich **umów dwustronnie zobowiązujących dotyczących wymiany dóbr**⁷⁹. Wykładnia systemowa i celowościowa art. 388 k.c. zdaje się bowiem nie ograniczać zakresu analizowanej konstrukcji prawnej tylko do umów wzajemnych. Powyższa teza znajduje oparcie również w orzecznictwie⁸⁰.

3.4. UWAGI SZCZEGÓŁOWE

W razie spełnienia ustawowych przesłanek wyzyskany dotychczas mógł żądać **zmniejszenia jego świadczenia** lub **zwiększenia należnego mu świadczenia**, a dopiero w wypadku gdy jedno i drugie byłoby nadmiernie utrudnione, żądać **unieważnienia umowy**⁸¹. Po nowelizacji sytuacja osoby pokrzywdzonej uległa jednak poprawie, ponieważ kodeks cywilny aktualnie przewiduje dowolny wybór („druga strona może według swego wyboru żądać”) pomiędzy żądaniem zmniejszenia świadczenia lub zwiększenia należnego świadczenia a żądaniem unieważnienia umowy⁸². Omawiana zmiana spotkała się z krytyką⁸³, nie wydaje się jednak, aby krytyka była w tej mierze uzasadniona⁸⁴. Zarazem istotne jest, że uprawnienie wyzyskanego musi być realizowane na drodze sądowej⁸⁵.

W ramach wyzysku możliwe jest dwojakie oddziaływanie wyroku sądowego. Zasadniczo wyrok sądu odpowiadający żądaniu pokrzywdzonego modyfikuje treść zobowiązania ze skutkiem na przyszłość (*ex nunc*). Gdy wyrok jednak unieważnia całą umowę, to co do zasady działa z mocą wsteczną⁸⁶, od chwili zawarcia zobowiązania (*ex tunc*)⁸⁷.

Zgodnie z art. 388 § 2 k.c. uprawnienie osoby wyzyskanej ograniczone było dwuletnim terminem zawitym⁸⁸. Termin ten rozpoczynał swój bieg w dniu zawarcia

⁷⁸ A. Rzetecka-Gil: *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, art. 388, nb 2–6 i przywoływana tam literatura.

⁷⁹ Taką opinię w literaturze prezentuje np. P. Machnikowski (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, art. 388, nb 2, oraz (w:) *System prawa prywatnego...*, *op. cit.*, pod red. K. Osajdy, s. 632–633, z czym się zgadzam.

⁸⁰ Por. np. postanowienie SN z dnia 22 lipca 2005 r., III CZP 49/05, LEX nr 171747.

⁸¹ R. Trzaskowski, Cz. Żuławska (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. J. Gudowskiego, art. 388, nb 7.

⁸² B. Gliniecki (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, pod red. M. Bałwickiej-Szczyrby, A. Sylwestrzak, LEX/el. 2024, art. 388, nb 11.

⁸³ Por. opinie Rady Legislacyjnej oraz Biura Analiz Sejmowych przywoływane w A. Grebieniow (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, art. 388, nb 61.1.

⁸⁴ Pozytywnie o zmianie także P. Horosz (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. M. Załuckiego, art. 388, nb 7.

⁸⁵ A. Olejniczak (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. A. Kidyby, art. 388, nb 8.

⁸⁶ W ramach zobowiązań o charakterze ciągłym uzasadniony może być bowiem skutek *ex nunc*.

⁸⁷ Cz. Żuławska (w:) *Komentarz...*, *op. cit.*, pod red. G. Bieńka, art. 388, nb 8.

⁸⁸ P. Machnikowski (w:) *System prawa prywatnego...*, *op. cit.*, pod red. K. Osajdy, s. 641.

zobowiązania. Z praktycznego punktu widzenia dwa lata od dnia zawarcia umowy były zdecydowanie zbyt krótkim okresem⁸⁹. Te dwa lata to wręcz „kropla w morzu”, jeżeli pod uwagę weźmiemy 30 lat obowiązuje w Austrii (a zarazem będące przedawnieniem). Osoby, których dotyczy wyzysk, są najczęściej w niewielkim stopniu zorientowane zarówno w kwestiach życiowych, jak i prawnych, w związku z czym nie są świadome czasowości wykonywania swoich praw podmiotowych. Ponadto rzadko dysponują wystarczającym kapitałem, aby w tak krótkim czasie wdać się w spór sądowy i ponieść związane z nim koszty. Obecnie uprawnienia osoby pokrzywdzonej wygasają jednak z upływem **lat trzech** od dnia zawarcia umowy, a jeżeli stroną umowy jest konsument — z upływem **lat sześciu**⁹⁰. Można zastanawiać się nad realną potrzebą rozbijania jedności terminu zawitego (według mnie *in casu* nie jest to zasadne, chociażby z tego powodu, że terminy zawite oraz terminy przedawnienia powinny być upraszczane)⁹¹, choć samo wydłużenie terminu zasługuje na aprobatę. Poprzednio obowiązujący okres był zdecydowanie za krótki i nie odpowiadał potrzebom społecznym. Zarazem należy zadać sobie pytanie, od którego momentu powinno się rozpoczynać liczenie terminu: od chwili zawarcia umowy (jak jest aktualnie) czy od momentu ustania właściwości osoby wyzyskanej⁹². Względny słuszności przeważają za drugim podejściem, natomiast pewność obrotu prawnego wskazuje na pierwsze rozwiązanie. Wydaje się, że propozycja postulowana już przez P. Zakrzewskiego ma głębsze uzasadnienie aksjologiczne, w związku z czym być może należałoby poprzeć ostatnie rozwiązanie. Z kolei art. 88 k.c. przewiduje „tylko” rok od dnia wykrycia błędu albo ustania obawy wywołanej groźbą, czego nie można pominąć przy niniejszych rozważaniach, aby uniknąć „punktowych” wniosków. Ostatecznie najbardziej pożądane z punktu widzenia całej systematyki kodeksu cywilnego byłoby więc albo pozostawienie dwuletniego terminu bez zmian, ale rozpoczynanie jego liczenia dopiero od dnia ustania właściwości osoby wyzyskanej, albo wydłużenie przedmiotowego terminu do na przykład trzech lat, jak dotychczas licząc go od dnia zawarcia zobowiązania⁹³. Ostatecznie rozwiązanie przyjęte w nowelizacji co do zasady zasługuje więc na aprobatę.

⁸⁹ Potrzebę zmian dostrzegał chociażby P. Zakrzewski (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, art. 388, nb 28, proponując trzyletni termin zawity rozpoczynający swój bieg od momentu ustania właściwości osoby wyzyskanej. Taka propozycja, z punktu widzenia słuszności, wydawała się jak najbardziej prawidłowa.

⁹⁰ Należy przyjmować, że chodzi o konsumenta pokrzywdzonego wyzyskiem, stąd brzmienie przepisu („a jeżeli stroną umowy jest konsument — z upływem lat sześciu”) jest w pewnym sensie niefortunne; por. P. Machnikowski (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, art. 388, nb 8.

⁹¹ A. Grebieniow (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, art. 388, nb 76–79, także wskazuje na wątpliwość takiego rozróżnienia.

⁹² Tak P. Zakrzewski (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, art. 388, nb 28; J.M. Kondek: *Instytucja wyzysku...*, *op. cit.*, s. 28.

⁹³ Warto zastanowić się ponadto, czy uzasadniona nie byłaby także zmiana charakteru przedmiotowego terminu: z terminu zawitego na przedawnienie. Takie rozwiązanie byłoby korzystne dla osób pokrzywdzonych, pozostawiając zarazem możliwość obrony podmiotom wyzyskującym. Z punktu widzenia pewności obrotu prawnego termin zawity jest jednak odpowiedniejszym wyborem.

4. WNIOSKI I POSTULATY *DE LEGE LATA* ORAZ *DE LEGE FERENDA*

Analiza prawa i orzecznictwa austriackiego w ramach wyzysku wskazuje, że instytucja ta została odmiennie ukształtowana niż jej polski odpowiednik, a różnice występujące pomiędzy prezentowanymi regulacjami są znaczne. W związku z tym powstaje pytanie, czy z doświadczeń naszych zachodnich sąsiadów należałoby wyciągnąć wnioski istotne z punktu widzenia naszego prawodawstwa.

Odpowiedź na powyższe pytanie jest według mnie twierdząca. Polska konstrukcja wyzysku od lat nie sprawdza się bowiem w praktyce, a osoby faktycznie pokrzywdzone pozostają bardzo często bez jakiejkolwiek normatywnej ochrony. Potrzebę zmian od lat dostrzegało się także w literaturze⁹⁴. Zauważyła ją również działająca przy Ministrze Sprawiedliwości Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego⁹⁵.

Czy w takim razie omawiana nowelizacja art. 388 k.c. zmieniła sytuację? Niekoniecznie. Choć zmiany są zdecydowanie nakierowane na polepszenie sytuacji osób wyzyskiwanych i zasadniczo zasługują na aprobatę, to nie załatwiają kwestii zupełnie zasadniczej — problemu z udowodnieniem w sądzie świadomości wyzyskującego, że zawierając umowę, wiedział o niekorzystnej sytuacji kontrahenta. Najważniejszą przeszkodą do powszechnego stosowania instytucji wyzysku nadal pozostają bowiem zawarte w tym przepisie przesłanki subiektywne oraz bezpośrednio związane z nimi trudności dowodowe⁹⁶. Tego problemu nowelizacja nie rozwiązała.

Kluczowa jest więc **zmiana podejścia do kwestii przesłanki subiektywnej**, dotyczącej konieczności udowodnienia osobie wyzyskującej, że wiedziała, a zarazem wykorzystwała, słabość drugiej strony czynności prawnej. W tej mierze zalecałbym dokonanie ulepszenia na wzór prawa austriackiego, które jest możliwe do przeprowadzenia bez konieczności modyfikacji treści przepisu, a mianowicie przyjmowanie przez sądy, że nie jest konieczne udowodnienie umyślnego działania wyzyskującego podejmowanego w bezpośrednim celu wykorzystania słabości drugiej strony, **a wystarczające jest jedynie ustalenie niedbałego podejścia do sytuacji wyzyskiwanego**. Przy takim podejściu wyzyskujący nie musiałby nawet być w pełni świadomy stanu psychicznego wyzyskiwanego, wystarczyłoby jedynie, że przy dołożeniu należytej staranności powinien był zdawać sobie z tego

⁹⁴ Dobitną tezę, w myśl której „[...] funkcja jedyne instrumentu mającego przeciwdziałać nieekwiwalentności świadczeń [wyzysku — M.K.] została do tego stopnia wypaczona, że remedium to tak naprawdę chroni... wyzyskujących” — przedstawił J. Andrzejewski w *Laesio enormis...*, *op. cit.*, s. 226.

⁹⁵ W projekcie części ogólnej kodeksu cywilnego wysunięta została konkretna propozycja zmiany instytucji wyzysku (art. 121); por. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, *Księga pierwsza Kodeksu cywilnego. Projekt z uzasadnieniem*, Warszawa 2008, <https://bip.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/komisje-kodyfikacyjne/komisja-kodyfikacyjna-prawa-cywilnego/> (dostęp: 21 grudnia 2020 r.).

⁹⁶ A. Olejniczak (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. A. Kidyby, art. 388, nb 6.

sprawę⁹⁷. Ponadto potrzebne jest stosowanie przez sądy na szerszą skalę **domniemań faktycznych**⁹⁸. Powyżej zaproponowane stosowanie omawianej instytucji pomogłoby wielu faktycznie pokrzywdzonym osobom, które w aktualnym stanie prawnym, z powodu rozkładu ciężaru dowodu, pozbawione są realnie funkcjonujących środków ochrony. Należy jednak również pamiętać, że nie jest postulowane nader swobodne podchodzenie przez sądy do art. 6 k.c.⁹⁹

Alternatywnie możliwe jest wprowadzenie bezpośrednio do art. 388 k.c. pewnej zmiany dodanego w nowelizacji domniemania prawnego (§ 1¹ k.c.), z którego powinno nie tylko wynikać, że jeżeli wartość świadczenia jednej ze stron w chwili zawarcia umowy przewyższa co najmniej dwukrotnie wartość świadczenia wzajemnego, domniemywa się, że przewyższa je w stopniu rażącym, ale ponadto, że strona wyzyskująca działała w celu wykorzystania przymusowego położenia, niedołęstwa, niedoświadczenia lub braku dostatecznego rozeznania drugiej strony co do przedmiotu umowy. Zaproponowana modyfikacja wprowadziłaby dodatkowe domniemanie wzruszalne (*praesumptio iuris tantum*), na mocy którego, w określonych w przepisie okolicznościach, strona wyzyskiwana uwolniona zostałaby z konieczności dowodzenia przed sądem, że podmiot wyzyskujący wiedział o pewnych jej cechach i tę wiedzę wykorzystywał przeciwko niej. Doszłoby więc do faktycznego przejścia ciężaru dowodu, w ramach przesłanek subiektywnych, na stronę przeciwną. Faktycznie uprawnionym ułatwiłoby to znacząco możliwość dochodzenia należnych im praw, aktualnie sądowo praktycznie nieegzekwowalnych. Należy wskazać, że podobne rozwiązanie ustawodawca przewidział na przykład w ramach ochrony dóbr osobistych, stosując wyrażenie „chyba że” (art. 24 § 1 k.c.), w konsekwencji czego powód nie musi udowadniać bezprawności działania naruszydiciela, co w znacznej mierze ułatwia ochronę dóbr osobistych. Analogiczne rozwiązanie w ramach art. 388 k.c. także byłoby pożądane.

Proponowana zmiana mogłaby jednak doprowadzić do sytuacji, w której wielu rzekomych wyzyskujących nie byłoby w stanie obalić przed sądem wprowadzonego domniemania prawnego. Liczba bezpodstawnych procesów w sprawie wyzysku mogłaby także stosunkowo się zwiększyć, co jest sytuacją niepożądaną. Są to jednak mało prawdopodobne scenariusze, a wprowadzenie zaprezentowanego domniemania wydaje się skutecznym panaceum na aktualny problem.

⁹⁷ Za takim poglądem przemawiać może także ukształtowanie wyzysku w prawie holenderskim, gdzie możliwość unieważnienia umowy uzależniona jest od tego, czy wyzyskujący wiedział lub powinien był przypuszczać o działaniu wyzyskanego pod wpływem szczególnych okoliczności stypizowanych w ustawie (art. 3:44 ust. 1 i 4 holenderskiego k.c.) — por. J.M. Kondek: *Instytucja wyzysku...*, *op. cit.*, s. 10.

⁹⁸ Tak też np. P. Zakrzewski (w:) *Kodeks cywilny...*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, art. 388, nb 29; P. Tereszkievicz (w:) *Zobowiązania...*, pod red. P. Machnikowskiego, art. 388, nb 28.

⁹⁹ Por. E. Bagińska: *Glosa do wyroku SN z dnia 27 września 2005 r., I CK 191/05*, OSP 2007, z. 7–8, poz. 87.

Na wzór austriacki **warto zastanowić się także nad ewentualnym dopuszczeniem analogicznego stosowania art. 388 k.c. do sytuacji podobnych**, choć wprost niestypizowanych w tym przepisie¹⁰⁰. Tylko cztery sytuacje faktyczne, na które można się powołać, nie wydają się spełniać faktycznych potrzeb społecznych. Nie bez znaczenia jest także, że wyzysk pod reżimem kodeksu zobowiązań obejmował swoim zasięgiem więcej postaci słabości, które mogły zachodzić po stronie podmiotu wyzyskiwanego. Uzasadnione mogłoby być przykładowo analogiczne zastosowanie art. 388 k.c. do sytuacji uzasadnionego wzburzenia i wywołanego nim związania się niekorzystną umową¹⁰¹. W celu zapewnienia pełnej zgodności dogmatycznej pożądanym byłoby w tej mierze jednak stosowne rozwiązanie legislacyjne, rozszerzające przesłankę subiektywną. Analogia zawsze wiąże się bowiem ze stanem pewnej niepewności prawnej, w związku z czym należy z niej korzystać ostrożnie, co pozostaje ponadprzeciętnie aktualne na gruncie tak drażliwego przepisu, jakim jest art. 388 k.c. Zważywszy, że jedną z podstawowych zasad prawa cywilnego jest autonomia woli stron, analogia w tej mierze wydaje się niezwykle niebezpieczna i według mnie ostatecznie niepolecana. Skoro bowiem na polskim gruncie orzecznictwo już od wielu lat stosuje swoiste „krążenie oboczne” w stosunku do art. 388 k.c. poprzez art. 58 § 2 k.c., to należałoby raczej trzymać się już tak utartej tendencji jurydycznej, niż niejako na siłę próbować „zmienić bieg rzeki”. Ponadto teoretycznie otwarta jest przy tej okazji opcja na skorzystanie z art. 58 § 3 k.c., poprzez którą można by w uzasadnionych przypadkach uznawać jedynie część czynności prawnej za nieważną.

Nie opowiadając się za analogicznym stosowaniem art. 388 k.c., należy zarazem co do zasady poprzeć ów „obieg oboczny”, o którym była mowa już wcześniej. Przemawiają za tym bowiem względy aksjologiczne — skoro art. 388 k.c. jest niczym innym jak „pomnikiem nieefektywnej sankcji”, a osoby pokrzywdzone „tu i teraz” usiłują uzyskać w sądzie sprawiedliwość, to nie można dopuścić do sytuacji, w której w pewnej mierze „skostniała i ślepa” dogmatyka zupełnie przesłaniać będzie najbardziej podstawową dyrektywę interpretowania i stosowania prawa, zgodnie z którą przy tych czynnościach należy kierować się szeroko pojętym dobrem (łac. *bonum*) i słusnością (łac. *aequitas*)¹⁰². Prawo jest przecież sztuką czynienia tego, co dobre i słuszne (łac. *Ius est ars boni et aequi*), a nie „sztywne i spetryfikowane” (przez „nieomylnego” ustawodawcę). Do prawa nie należy także podchodzić, jak

¹⁰⁰ Analogiczne stosowanie omawianego przepisu popiera P. Zakrzewski (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, art. 388, nb 28.

¹⁰¹ Wzburzenie jako przesłanka wyzysku obecna jest w nowym czeskim kodeksie cywilnym. Warto zarazem zauważyć, że ten akt prawny szeroko definiuje analizowaną instytucję — zgodnie z § 1796 czeskiego k.c. z 2012 r. „nieważna jest umowa, przy której zawieraniu jedna ze stron wykorzystuje przymusową sytuację, niedoświadczenie, słabość umysłową, wzburzenie lub lekkomyślność drugiej strony i zastrzega dla siebie lub innej osoby świadczenie, którego wartość jest rażąco niewspółmierna do świadczenia drugiej strony”; por. J.M. Kondek: *Instytucja wyzysku...*, *op. cit.*, s. 11 i 26 (tłumaczenie J.M. Kondek).

¹⁰² Z kolei, co oczywiste, dogmatyka nie powinna być zupełnie ignorowana, gdyż prowadziłoby to do pełnego chaosu prawnego.

to zostało przedstawione w osobie Eutyfrona w dialogu o tym samym tytule autorstwa Platona, a więc należy unikać ślepego legalizmu nieznajdującego oparcia w podstawowych zasadach i odczuciach moralnych¹⁰³.

W związku z powyższym powinno się uznać, że choć art. 388 k.c. jest przepisem szczególnym w stosunku do art. 58 § 2 k.c., to **w sytuacjach wyjątkowych**, zwłaszcza w przypadkach jedynie do wyzysku zbliżonych¹⁰⁴ (przede wszystkim w wypadku niewystąpienia wszystkich ustawowych przesłanek wyzysku, ale także pojawienia się w danej sprawie elementów dodatkowych, nieobjętych zakresem art. 388 k.c.), **dopuszczać powinno się możliwość skorzystania przez pokrzywdzonego z art. 58 § 2 k.c.**, a więc możliwość wniesienia do sądu wniosku o ustalenie nieważności czynności prawnej z powodu jej niezgodności z zasadami współżycia społecznego. Z tego grona nie powinno się *a priori* i niejako nieodwołalnie wykluczyć przede wszystkim przypadku wystąpienia wyłącznie rażącej nieekwiwalentności świadczeń, przy braku subiektywnej przesłanki wyzysku stypizowanej w art. 388 k.c. Gdyby taka sytuacja *in casu* doprowadziła na przykład do bankructwa pokrzywdzonego, być może umowa powinna zostać uznana za bezwzględnie nieważną na podstawie art. 58 § 2 k.c.¹⁰⁵ Samo ponadprzeciętne natężenie jednej tylko z przesłanek wyzysku być może w danej sprawie powinno więc prowadzić do uchylecia umowy¹⁰⁶, w myśl proponowanego niekiedy w nauce austriackiej postulatu „systemu ruchomego” (*bewegliches System*)¹⁰⁷. Podkreślenia wymaga, że w Austrii

¹⁰³ Zob. Platon: *Eutyfron; Obrona Sokratesa; Kriton*, przeł. Wł. Witwicki, Kraków 2021.

¹⁰⁴ Warto odnotować, że np. w Niemczech wypracowano koncepcję „czynności prawnych zbliżonych do wyzysku” (*Wucherähnliches Geschäft*), które można uznawać za bezwzględnie nieważne na podstawie regulacji ogólnej zawartej w § 138 ust. 1 niemieckiego k.c. (*Bürgerliches Gesetzbuch* z dnia 18 sierpnia 1896 r., BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738 ze zm.), stanowiącej odpowiednik polskiego art. 58 § 2 k.c.; w tej mierze por. M. Ahrens (w:) *BGB — Kommentar*, Hrsg. H. Prütting, G. Wegen, G. Weinreich, Hürth 2023, § 138 BGB, nb 28–32.

¹⁰⁵ Jednakże jedynie być może, a nie na pewno bądź też zasadniczo, gdyż zależałoby to od okoliczności danej sprawy. Podobny pogląd prezentuje J.M. Kondek, zauważając, że: „Wydaje się, że sposób opisanego relacji pomiędzy art. 58 § 2 k.c. czy art. 353¹ k.c. a art. 388 k.c. uzasadnia przyjęcie poglądu, że istnieje taka dysproporcja świadczeń, która w ogóle uniemożliwia uznanie takiej umowy za dopuszczalną w określonym porządku prawnym” — por. J.M. Kondek: *Instytucja wyzysku...*, *op. cit.*, s. 27.

¹⁰⁶ Na podstawie art. 58 § 2 k.c.; zob. R. Trzaskowski: *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych: art. 353¹ K.C.*, Zakamycze 2005, s. 452 i przywoływana tam literatura. Takie rozumowanie autor ten ocenia pozytywnie, wskazując, że jest ono „funkcjonalnie trafne”.

¹⁰⁷ Por. w szczególności H. Koziol: *Das bewegliche System: Die goldene Mitte für Gesetzgebung und Dogmatik*, *Austrian Law Journal* 2017, vol. 3, s. 166–167, <http://alj.uni-graz.at/index.php/alj/article/view/111> (dostęp: 1 lutego 2024 r.), gdzie wskazuje się, że w jego ramach można by potwierdzić np. odpowiedzialność deliktową, nawet gdyby jedna z jej przesłanek (lub może w tej sytuacji lepiej: czynników albo też elementów) nie zachodziła lub też zachodziła w niewielkim natężeniu, przy jednoczesnym ponadprzeciętnym natężeniu występowania innej przesłanki tej odpowiedzialności. Takie podejście opiera się na idei „mniej-lub-bardziej” (*Mehr-oder-weniger-Struktur*), a nie na idei „wszystko albo nic” (*Alles-oder-Nichts-Prinzip*). Przy takim założeniu podstawowym system ten pozwala także na gradację skutków (sankcji) prawnych. „System ruchomy” to zatem postulat systemu elastycznego, a więc z założenia kładącego nacisk bardziej na sprawiedliwość niż na pewność prawną, w przeciwieństwie do systemu stosunkowo pewnego co do ocen prawnych (o ile to w ogóle możliwe), choć z tego też względu *in casu* czasami (bądź też często) niesprawiedliwego. Jak zasadnie wskazał jednak F. Bydlinski, z uwagi na poszanowanie pewności prawnej takie podejście nie powinno mieć miejsca np. w ramach prawa regulującego księgi wieczyste czy też prawa wekslowego, a ponadto wykluczone jest w prawie procesowym czy też w prawie karnym

możliwe jest uznanie umowy za nieważną z powodu jej sprzeczności z dobrymi obyczajami, a więc na podstawie regulacji ogólnej zawartej w § 879 ust. 1 ABGB i stanowiącej odpowiednik polskiego art. 58 § 2 k.c., gdy zaszły tylko niektóre przesłanki wyzysku albo gdy natężenie jednej z przesłanek było szczególnie istotne¹⁰⁸. W tym kontekście przywołać warto także niemieckie orzeczenie OLG Frankfurt z dnia 26 stycznia 2018 r.¹⁰⁹, z którego wynika, że sama rażąca dysproporcja świadczeń (w tej sprawie cena zakupu konia wyścigowego siedmiokrotnie przewyższała jego wartość rynkową) może uzasadniać bezwzględną nieważność umowy z uwagi na naruszenie dobrych obyczajów¹¹⁰.

Powyższy pogląd uzasadniony jest również zasadą poszanowania powszechnego odczucia sprawiedliwości, „którą można określić także jako zasadę łagodzenia skutków nadmiernego rygoryzmu przepisów prawnych przez klauzule generalne bądź jako uwzględnienie pierwiastka słuszności w prawie cywilnym (A. Stelmachowski)”¹¹¹. Powód z reguły może przecież „wybrać dogodnie dla niego uprawnienie spośród uprawnień określonych różnymi zbiegającymi się normami prawnymi [...]”¹¹². Jako że stosunek art. 388 k.c. do art. 58 § 2 k.c. nie został w prawie cywilnym ustawowo unormowany, w związku z czym jest nie w pełni transparentny, w tym względzie kierować można się także zasadami prawa cywilnego, „które zwłaszcza każą uwzględniać interesy osoby domagającej się ochrony prawnej [...]”¹¹³. Odmienne zapatrywanie, traktujące art. 388 k.c. jako w pełni samowystarczającą, nieomylną i onnipotentną regulację prawną mającą stanowić panaceum na nieekwiwalentność świadczeń, która *ex cathedra*, a zarazem bezwzględnie wyklucza możliwość skorzystania z art. 58 § 2 k.c., zdecydowanie nie wydaje się uzasadnione, gdyż *de lege lata* wyzysk jest w istocie przepisem działającym na korzyść podmiotów wyzyskujących, a nie wyzyskiwanych, a więc stanowi książkowy wręcz przykład *lex mala*¹¹⁴. Omawiana nowelizacja prawa w praktyce niewiele natomiast zmieni. Ponadto czynności prawne jedynie podobne do wyzysku (z uwagi na wąskie unormowanie art. 388 k.c.) nie powinny pozostawać poza oceną prawną, w przeciwnym razie brak wszystkich przesłanek z art. 388 k.c. oznaczał będzie automatyczne oddalenie pozwu bez możliwości zbadania umowy pod kątem art. 58 § 2 k.c. Bardzo wyraźnego podkreślenia wymaga, że stosując art. 58 § 2 k.c., sąd zobowiązany jest wziąć pod uwagę wszystkie okoliczności danej sprawy, a także zasady

(F. Bydlinski przywoływany w H. Koziol: *Das bewegliche System: Die goldene Mitte für Gesetzgebung und Dogmatik*, Austrian Law Journal 2017, nr 3, s. 168–169).

¹⁰⁸ J. Andrzejewski: *Laesio enormis*..., *op. cit.*, s. 72–74 i przywoływana tam literatura i orzecznictwo.

¹⁰⁹ 13 U 214/15, BeckRS 2018, 3299.

¹¹⁰ Na podstawie ogólnego § 138 ust. 1 niemieckiego k.c. (tłumaczenie własne autora: „Czynność prawna sprzeczna z dobrymi obyczajami jest nieważna”).

¹¹¹ Taką regułę jako zasadę prawa cywilnego przyjmuje się w A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian: *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2010, s. 41, z czym się zgadzam.

¹¹² Z. Radwański, A. Olejniczak: *Prawo cywilne — część ogólna*, wyd. 16, Warszawa 2021, s. 82.

¹¹³ *Ibidem*, s. 82.

¹¹⁴ Zob. J. Andrzejewski: *Laesio enormis*..., *op. cit.*, s. 203–208.

prawa cywilnego (w tym wypadku przede wszystkim zasadę autonomii woli stron), w związku z czym pewność obrotu prawnego nie powinna być zagrożona przez wyżej zaproponowane podejście do art. 388 k.c. oraz art. 58 § 2 k.c. Warto wskazać na koniec, że w interesie ogółu jako takiego (całego społeczeństwa) jest, aby nie dochodziło do wyzyskiwania jednych podmiotów przez drugich, w związku z czym powyższa wykładnia pozostaje w zgodzie z głównym założeniem art. 58 k.c., a więc zabezpieczaniem interesów ogółu, a nie (tylko) danych stron czynności prawnych.

Dopiero tak rozumiana instytucja wyzysku dawałaby osobom pokrzywdzonym realne szanse na cywilnoprawną ochronę swoich praw, w związku z czym powyższe postulaty posiadają wyraźne uzasadnienie aksjologiczne.

Alternatywnie zasadna mogłaby być krańcowo odmienna propozycja, *prima facie* przewrotna, a mianowicie całkowite uchylenie art. 388 k.c. W doktrynie taki postulat sformułował J. Andrzejewski¹¹⁵. Powyższy krok spowodowałby, że instytucja wyzysku nie zniknęłaby z prawa cywilnego, ale zaczęłaby być kreowana przez judykaturę. Wówczas każdy przypadek rażącej (lub w przyszłości być może tylko istotnej) nieekwiwalentności świadczeń byłby rozstrzygany osobno, w oparciu o klauzulę zasad współżycia społecznego z art. 58 § 2 (oraz art. 353¹) k.c.

Jak słusznie wskazuje J. Andrzejewski, odwołanie się do klauzuli generalnej w ramach wyzysku kreowanego już wyłącznie przez judykaturę znacząco **uelastyczniloby prawo**. Sądy uzyskałyby możliwość swobodnego oceniania dysproporcji świadczeń pod kątem naruszenia ogólnie przyjętych w społeczeństwie norm moralnych. Przyznanie organom sądowiczym takiego uprawnienia jest z założenia uzasadnione, gdyż nadmierna pozytywizacja prawa prywatnego nie przynosi pożądanych rezultatów¹¹⁶.

Trudno jednak jest apriorycznie ustalić, w którą stronę podążyłoby orzecznictwo, gdyby z kodeksu cywilnego zniknęła regulacja wyzysku. Początkowo zdecydowanie pojawiłoby się więcej pytań niż odpowiedzi¹¹⁷. Z upływem czasu jednak prawdopodobnie okazałoby się, że instytucja wyzysku kreowana przez orzecznictwo lepiej odpowiadałaby realnym potrzebom społecznym.

BIBLIOGRAFIA

- Ahrens M. (w:) *BGB — Kommentar*, Hrsg. H. Prütting, G. Wegen, G. Weinreich, Aufl. 18, Hürth 2023.
- Andrzejewski J., Szafranski W.: *Wyzysk (art. 388 Kodeksu cywilnego) w polskim prawie prywatnym a obrót dziełami sztuki*, Santander Art and Culture Law Review 2016, nr 1(2), [https://www.ejournals.eu/SAACLR/2016/1–2016%20\(2\)/art/7625/](https://www.ejournals.eu/SAACLR/2016/1–2016%20(2)/art/7625/).

¹¹⁵ J. Andrzejewski: *Laesio enormis...*, *op. cit.*, s. 226–229; autor w swoich rozważaniach poszedł jeszcze dalej, proponując analogiczne usunięcie instytucji wyzysku również z przepisów prawa niemieckiego i austriackiego, a także usunięcie konstrukcji *laesio enormis* z ABGB.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 217–218.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 228.

- Andrzejewski J.: *Laesio enormis i wyzysk. Tradycja prawna a przeciwdziałanie nieekwiwalentności świadczeń w prawie prywatnym Austrii, Niemiec i Polski*, rozprawa doktorska dostępna na stronie: https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/13070/1/LAESIO%20ENORMIS%20I%20WYZYSK.J.A.DOKTORAT_2015-PDF.pdf.
- Apathy P., Bydliński P., Dullinger S., Eccher B., Iro G., Kerschner F., Posch W., Riedler A.: *Bürgerliches Recht. Band VIII. Prüfungstraining. Fallrepetitorium mit Lösungen*, Hrsg. P. Apathy, Aufl. 3, Wien 2010.
- Apathy P., Riedler A.: *Bürgerliches Recht. Band III. Schuldrecht Besonderer Teil*, Aufl. 4, Wien 2010.
- Bagińska E.: *Glosa do wyroku SN z dnia 27 września 2005 r., I CK 191/05*, OSP 2007, z. 7–8, poz. 87.
- Bollenberger R. (w.): *Kurzkommentar zum ABGB. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, Ehegesetz, Konsumentenschutzgesetz, IPR-Gesetz, Rom I- und Rom II-VO*, Hrsg. H. Koziol, P. Bydliński, R. Bollenberger, Aufl. 3, Wien 2010.
- Brzozowski A., Kocot W.J., Skowrońska-Bocian E.: *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2010.
- Bydliński P.: *Grundzüge des Privatrechts für Ausbildung und Praxis*, Aufl. 9, Wien 2014.
- Gliniecki B. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, pod red. M. Balwickiej-Szczyrby, A. Sylwestrzak, LEX/el. 2024, art. 388.
- Grebieniow A. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. W. Borysiaka, wyd. 32, Warszawa 2024, art. 388.
- Gutowski M.: *Wzruszalność czynności prawnej*, Warszawa 2019.
- Gutowski M. (w.): *Kodeks cywilny, t. II, Komentarz. Art. 353–626*, pod red. M. Gutowskiego, wyd. 3, Warszawa 2022.
- Horosz P. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. M. Załuckiego, wyd. 3, Warszawa 2023.
- Karaszewski G. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. J. Ciszewskiego, wyd. 2, Warszawa 2014.
- Kondek J.M.: *Instytucja wyzysku w prawie polskim i na tle obcym w perspektywie prawnoporównawczej. Prawo prywatne*, Warszawa 2019, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2019/10/IWS_Kondek-J.M._Instytucja-wyzysku-w-prawie-polskim-i-na-tle-obcym-3.pdf.
- Kosmol M.: *Laesio enormis w XXI wieku — czy matematyczne podejście do ustalania granic dopuszczalnej nieekwiwalentności świadczeń w umowach dwustronnie zobowiązujących jest pożądanym?*, *Studia Iuridica Toruniensia* 2019, t. XXV.
- Koziol H., Welser R.: *Grundriss des bürgerlichen Rechts. Band I. Allgemeiner Teil, Sachenrecht, Familienrecht*, Aufl. 12, Wien 2002.

- Koziol H.: *Das bewegliche System: Die goldene Mitte für Gesetzgebung und Dogmatik*, Austrian Law Journal 2017, nr 3, <http://alj.uni-graz.at/index.php/alj/article/view/111>.
- Lewaszkiwicz-Petrykowska B.: *Wyzysk jako wada oświadczenia woli*, Studia Prawno-Ekonomiczne 1973, t. 10.
- Machnikowski P. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, wyd. 11, Warszawa 2023, art. 388.
- Machnikowski P. (w:) *System prawa prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. K. Osajdy, wyd. 3, Warszawa 2019.
- Olejniczak A. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania — część ogólna*, pod red. A. Kidyby, wyd. 2, Warszawa 2014.
- Partyk A., Partyk T.: *Nieekwiwalentność świadczeń stron jako podstawa nieważności umowy*, LEX/el. 2014.
- Perner S., Spitzer M., Kodek G.: *Bürgerliches Recht. Lernen. Üben. Wissen*, Aufl. 2, Wien 2008.
- Platon: *Eutyfron; Obrona Sokratesa; Kriton*, przeł. Wł. Witwicki, Kraków 2021.
- Popiołek W. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. I, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2018.
- Radwański Z., Olejniczak A.: *Prawo cywilne — część ogólna*, wyd. 16, Warszawa 2021.
- Radwański Z., Olejniczak A.: *Zobowiązania — część ogólna*, wyd. 14, Warszawa 2020.
- Rzetecka-Gil A.: *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania — część ogólna*, LEX/el. 2011.
- Trzaskowski R., Żuławska Cz. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania. Część ogólna*, pod red. J. Gudowskiego, wyd. 2, Warszawa 2018.
- Trzaskowski R.: *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych: art. 353¹ K.C.*, Zakamycze 2005.
- Trzaskowski R.: *Skutki sprzeczności umów obligacyjnych z prawem. W poszukiwaniu sankcji skutecznych i proporcjonalnych*, Warszawa 2013.
- Weilinger A.: *Privatrecht. Eine Einführung*, Aufl. 5, Wien 2016.
- Zakrzewski P. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, Warszawa 2018.
- Zerres T.: *Bürgerliches Recht. Allgemeiner Teil, Schuldrecht, Sachenrecht, Zivilprozessrecht*, Aufl. 9, Berlin 2019.
- Żuławska Cz. (w:) *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I–II, pod red. G. Bieńka, wyd. 10, Warszawa 2011.

Słowa kluczowe: wyzysk, wzruszalność umowy, nieważność umowy.

MATEUSZ KOSMOL

CONSIDERATIONS OF EXPLOITATION
(ART. 388 OF THE POLISH CIVIL CODE)
FROM THE PERSPECTIVE OF AUSTRIAN LAW AND JURISPRUDENCE

S u m m a r y

The private law protection of interests of an aggrieved party under Article 388 of the Polish Civil Code (exploitation) is not without vulnerabilities. The main problem is the burden of proof (Article 6 of the Polish Civil Code). The same applies to protection under criminal law (Article 286 § 1 of the Polish Penal Code — fraud), which can be harsh for all potential and/or actual injured parties. Therefore, it is worth to examine the Polish institution of exploitation, including the recent changes in this provision, from the perspective of Austrian law and jurisprudence and, if necessary, to construct *de lege ferenda* proposals for the Polish legislator.

Key words: exploitation, voidability of a contract, nullity of a contract.